

LLENGUA, SOCIETAT I ENSENYAMENT Volum I

*Edició a cura de Vicent Martines (coord.),
Patricia Alberola, Josep M. Baldaquí,
Vicent Beltran, Joan Borja, Vicent Brotons,
M. Antònia Cano, Héctor Gonzàlvez,
Josep Martines, Sandra Montserrat,
Miquel Nicolàs i Carles Segura*

symposia philologica

Director de la col·lecció: Josep Martines

© Els autors

© D'aquesta edició: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

Primera edició: Novembre de 2003

Portada: Llorenç Pizà

Il·lustració de la coberta: Motiu del cartell del Congrés
«Llengua, societat i ensenyament»

Imprimeix: TÁBULA Diseño y Artes Gráficas

ISBN (Volum I): 84-608-0015-6

ISBN (Obra completa): 84-608-0014-8

Dipòsit legal: A-1.024-2003

Cap part d'aquesta publicació no pot ser reproduïda,
emmagatzemada o transmesa de cap
manera ni per cap mitjà, ja siga electrònic, químic,
mecànic, òptic, de gravació o de fotocòpia,
sense el permís previ de l'editor.

**Estos créditos pertenecen a la edición impresa
de la obra**

Edición electrónica:

LLENGUA, SOCIETAT I ENSENYAMENT

Edició a cura de Vicent Martines (coord.),
Patricia Alberola, Josep M. Baldaquí,
Vicent Beltran, Joan Borja, Vicent Brotons,
M. Antònia Cano, Héctor Gonzàlvez,
Josep Martines, Sandra Montserrat,
Miquel Nicolàs i Carles Segura

Volum I

Mundialització i llengües minoritàries
Carme Junyent

INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE
FILOLOGIA VALENCIANA
«SYMPOSIA PHILOLOGICA», 6

Alacant, 2003

Índex

Portada

Créditos

Mundialització i llengües minoritàries	5
0. Introducció	5
1. Les llengües del món en el tombant de segle (I de mil.lenni)	7
2. Com es moren les llengües	12
3. Llengua i ensenyament	16
4. La mundialització	19
5. La diversitat lingüística	26
6. Mundialització i llengües minoritàries. Què cal fer ...	35
Referències bibliogràfiques	37
Notas	40

Mundialització i llengües minoritàries

0. Introducció (nota 1)

Una mirada retrospectiva al segle XX deixa pocs dubtes pel que fa a una catàstrofe cultural d'efectes devastadors: durant aquest segle, i especialment en els darrers trenta anys, la diversitat lingüística del planeta ha estat reduïda fins a límits inconcebibles i ha deixat les llengües del món en una situació que, si no és corregida immediatament, fa preveure que durant el segle XXI desapareixerà el 90% de les aproximadament cinc mil llengües que encara es parlen en aquest tombant de segle.

Parlar del procés d'homogeneïtzació lingüística com d'una catàstrofe cultural no ens ha d'impedir copsar que aquest és un fenomen contra natura, en tant que la tendència natural de les llengües porta cap a la diversificació. Efectivament, si partim de la monogènesi lingüística –una hipòtesi cada vegada més acceptada entre els lingüistes i que s'adiu prou amb

altres investi-gacions sobre l'origen de la humanitat– el procés de diversificació es produeix de manera continua i paral·lela a l'ocupació del planeta per part dels humans. Aquesta diversificació és regulada al seu torn pel propi assentament o estabilització de grups humans, amb la interacció entre els seus membres que fa que es desenvolupin codis homogenis per tal de garantir la comunicació. Aquest codis homogenis, són els que coneixem com a «llengües».

Cal tenir present que la noció de llengua com a entitat discreta amb fronteres definides és un constructe cultural, i per tant, totalment aliè a moltes cultures. En aquesta noció va jugar un paper molt important primer el desenvolupament de l'escriptura i, posteriorment, tot el seguit de tècniques –des de la impremta fins a internet i tot el que pugui venir– que han permès el desplaçament espacial i temporal dels missatges. El fet de traslladar un codi transitori com és la llengua oral a un codi fix com és la llengua escrita o, si es vol, el mateix fet del canvi de canal ha permès una representació de la realitat que no és necessàriament compartida per la resta dels humans i el transvasament de la qual pot tenir efectes força imprevisibles. En qualsevol cas, ara el que ens cal remarcar és que, al procés de diversificació, s'hi oposa el de cohesió del codi

com a resultat de la convivència dels membres dels grups humans que coneixem com a «comunitats lingüístiques».

La funció de la cohesió del codi, juntament amb la de la diversificació, respon a diverses necessitats, des de la comunicació a la identificació, passant per la de creació, delimitació i configuració de l'entorn. I és aquí on es fa evident que la llengua és també un recurs. Un recurs imprescindible per a la supervivència material i espiritual de les persones i els pobles. Aquest fet —que la llengua és un recurs—, s'ha anat fent més i més evident a mesura que la seva destrucció creava greus problemes de supervivència i d'adaptació (més aviat de desadaptació) en les comunitats desballestades per la mort de les llengües. L'alteració de les xarxes tradicionals de comunicació, juntament amb la supressió de les possibilitats d'intercanvi, ha deixat nombroses comunitats en una situació marginal que les incapacita per a cooperar en igualtat de condicions amb la resta de la humanitat i les condemna a la subordinació.

1. Les llengües del món en el tombant de segle (I de mil·lenni)

Hem dit que, actualment, encara es parlen unes cinc mil llengües. La meitat aproximadament de les que es parlaven fa cinc-cents anys. En aquell moment, ja s'havia iniciat el procés

d'homogeneïtzació lingüística a Europa, que ara ja és a les acaballes, i començava la colonització europea de territoris ben llunyans. Actualment, a banda d'Europa –on el procés d'homogeneïtzació està pràcticament consumat– es poden distingir diferents zones segons la fase del procés:

(a) Zones on es troben els percentatges més alts de llengües amb molt pocs parlants: Sibèria, Austràlia, el Brasil, el Canadà i els EUA.

A aquestes zones hi podríem afegir el Carib, per bé que la seva situació s'acosta més a la d'Europa, en la mesura que el procés està pràcticament consumat, atesa la seva condició de primer lloc de la «trobada/topada» amb els europeus. Probablement, el tret comú a totes aquestes és el fet d'haver patit genocidis, deportacions i, en definitiva, la destrucció sistemàtica de l'hàbitat i la cultura. Una mirada a les comunitats que van poblar inicialment aquestes zones és prou eloqüent quan ens preguntem per què es moren les llengües, i sobretot, quan es diu que les llengües es moren perquè els seus parlants així ho volen.

(b) Zones on es troben els percentatges més alts d'interrupció de la transmissió intergeneracional.

Mundialització i llengües minoritàries

El cop definitiu en el procés de mort de les llengües és la interrupció de la transmissió intergeneracional, per tant, aquest és un fenomen comú a totes les llengües que estan en fase terminal i està repartit arreu del planeta. De les aproximadament cinc mil llengües que encara es parlen, unes dues mil ja no s'estan transmetent. Percentualment, però, la concentració actual de més casos de interrupció de la transmissió intergeneracional es dona al Pacífic, on els càlculs indiquen que de les aproximadament dues mil llengües (nota 2) que s'hi parlen, si no es capgira el procés, d'aquí a dos-cents anys en quedaran unes vint. Cal tenir present que, com diu l'escriptor maorí Witi Ihimaera: «En cap lloc del Pacífic la primera llengua és la llengua indígena. La primera llengua del Pacífic és l'anglès» (Jussawalla & Dasenbrock 1992: 233).

(c) Zones on s'ha alterat l'equilibri ecolingüístic de manera (potser) irreversible.

L'alteració de l'equilibri ecolingüístic és un altre dels fenòmens lligats al procés de mort de les llengües i, inevitablement, també es dona arreu. L'alteració de l'equilibri ecolingüístic es pot mesurar segons la variació de l'índex de diversitat lingüística: el procés d'homogeneïtzació lingüística ha implicat que poques llengües tinguin molts parlants (no arriben a cent les llengües que tenen més de 10 milions de parlants) i mol-

tes llengües tinguin pocs parlants. Atesa la disparitat en els nombres de parlants, la desaparició d'una llengua amb pocs parlants implica una reducció notable de la diversitat i un creixement menys perceptible de l'homogeneïtzació. Cal tenir present, però, que en una llengua de vint o cinquanta milions de parlants caben moltes llengües de vint mil parlants. Aquest fenomen es detecta ara especialment en molts estats del continent americà (Mèxic, Colòmbia, Equador, etc.) on moltes comunitats lingüístiques han estat tan reduïdes que difícilment poden resistir la pressió de les llengües dominants.

(d) Zones on la verticalització de la comunicació s'ha produït per la pressió d'una llengua oficial autòctona.

El procés d'homogeneïtzació lingüística comporta (i és el resultat de) una alteració de les xarxes tradicionals de comunicació de manera que es redueix la comunicació horitzontal i es fomenta la comunicació vertical. Aquest és el model clàssic d'oficialització de les llengües i que, com tots els que hem mencionat fins ara, també està prou estès. Ara bé, el fet que la llengua oficial sigui una llengua autòctona, facilita molt la seva adquisició, en la mesura que no deixa de ser una llengua de l'entorn, i és a l'arrel de nombrosos processos de substitució que s'estan donant en diferents estats asiàtics (Tailàndia, Nepal, Birmània, etc.) i algun d'africà (Etiòpia, Tanzània).

(e) Zones on l'homogeneïtzació és encara un procés submergit: Àfrica.

A Àfrica es parlen unes mil llengües, de les quals unes dues-centes estan en fases diverses del procés d'extinció. En aquest sentit, és la zona del món on encara es preserva força la diversitat lingüística. Un altre tret característic del continent és que, mentre que a la resta del món hi ha un gran desequilibri pel que fa als nombres de parlants de les llengües corresponents (poques llengües amb molts parlants i moltes llengües amb pocs parlants), aquí encara hi ha un cert equilibri i, en qualsevol cas, tret de les llengües en procés d'extinció, les llengües amb molt pocs parlants són tan rares com les llengües que compten els seus parlants per milions. És a dir, són molt més freqüents les llengües amb cinquanta mil/cent mil parlants que no les llengües amb menys de cinc mil parlants per posar una xifra que ja ens situa molt a prop de l'extinció. El que fa que el procés d'homogeneïtzació estigui encara submergit és que són les llengües que tenen algun tipus d'oficialitat (el wolof a Senegal, el tswana a Bophutatswana, el shona a Zimbabwe...), o que compleixen una funció de lingua franca regional, les que actuen com a glotòfagues i no pas les llengües europees oficials, que són parlades per percentatges molt baixos de la població.

La situació de les llengües del món ens fa preguntar-nos com hem arribat a aquesta situació, sobretot perquè l'acceleració del procés sembla que va molt lligada a la mundialització i ens podria fer creure que n'és una conseqüència inevitable. Ben al contrari, el que vull proposar és justament l'aprofitament de la mundialització a favor de la preservació de la diversitat lingüística; però per desfer el malentès que són coses indescribibles ens cal saber com es moren les llengües.

2. Com es moren les llengües

El terme «substitució lingüística» es refereix al procés en el transcurs del qual una comunitat lingüística deixa de parlar la seva llengua i n'adquireix una altra. El fet que, sovint, ens referim a les llengües clàssiques com a «llengües mortes» pot induir a confusió i, sobretot, a un malentès força freqüent: que el canvi lingüístic és una forma de mort de les llengües. De fet, és exactament el contrari: el «canvi lingüístic» designa el conjunt de processos que es donen en tots els nivells del sistema lingüístic i que condueixen a la diversificació d'una proto-llengua o a la diferenciació entre diversos estats de llengua; per tant, com ja hem dit abans, és un procés del tot natural que es produeix mentre les llengües són vives i justament el seu estancament pot ser interpretat com a símptoma que la llengua és en procés d'extinció.

Una llengua només es mor quan deixa de ser parlada. Aquest fet pot ser degut a la desaparició física de la comunitat per causes diverses com ara catàstrofes naturals o, més freqüentment, genocidi. En aquests casos parlem de mort sobtada i no pas de substitució lingüística perquè la llengua, malauradament, no pot ser substituïda. És quan la comunitat, o més aviat els seus membres, no desapareixen que parlem del procés de substitució que porta a la mort de la llengua. Aquest és el fenomen que ens interessa analitzar perquè és el que ens explica les raons que porten a una comunitat a abandonar la seva llengua, i és en les raons on podem trobar el desllorigador que ens ajudi a aturar el procés.

El procés d'extinció d'una llengua és el resultat de la combinació de fenòmens de tipus diferents (historicosocials, de comportament i lingüístics) que interactuen i que, finalment, l'acceleren. Aquests fenòmens tenen com a conseqüència una sèrie de fets que poden ser interpretats com a símptomes i finalment com a causes del procés de substitució, per bé que no s'han pogut establir amb seguretat les causes del procés, perquè fets que en alguns casos indueixen la substitució en d'altres no han actuat de la mateixa manera. Tot i això, és evident que la substitució lingüística és un fenomen multifactorial molt complex, de durada molt variable (en al-

guns casos dura segles i en d'altres n'hi ha prou amb tres generacions per a consumir-lo) i que passa per diferents fases. La fase primària, on es produeix la bilingüïtzació jerarquitzada de la societat i es desfermen un conjunt de variables. El final d'aquesta fase primària correspon, en general, al punt crucial del conflicte lingüístic segons la definició clàssica, **(nota 3)** i, si no es resol, s'entra en la fase de decadència, que és el període que va des de la interrupció de la transmissió intergeneracional fins que es deixa d'emprar la llengua recessiva en la comunicació habitual; i d'aquí a la fase final o mort de la llengua, quan el procés ja és del tot irrecuperable.

L'informe sobre les llengües del món, un projecte de la UNESCO finançat pel Govern Basc que es realitza a UNESCO ETXEA de Bilbao, ha sistematitzat, en les seves primeres fases, les causes de la substitució lingüística. Així, entre les causes de la interrupció de la transmissió intergeneracional, destaquen, en aquest ordre, les causes següents: desplaçaments de població, matrimonis mixtos, pressió per adquirir la llengua oficial, actituds lingüístiques negatives.

A aquestes, hi podem afegir un conjunt de causes relacionades amb l'ensenyament on s'addueix o bé que la llengua no s'ensenyava a l'escola, o bé que el canvi de llengua facilita l'escolarització, dues cares, de fet, de la mateixa moneda.

Mundialització i llengües minoritàries

Pel que fa a les causes de l'amenaça de la llengua, l'informe en destaca tres grups:

(a) atemptats contra la vida de les persones (extermini, genocidi, guerra...) o desplaçaments de població (deportacions, desposseïció del territori, emigracions...);

(b) subordinació econòmica i cultural (colonització, influència de la religió, d'altres cultures, manca de reconeixement oficial...);

(c) atemptats directes contra la llengua (conculcació de drets lingüístics, absència de la llengua a l'escola, alfabetització i ensenyament en la llengua dominant, actituds negatives).

Inevitablement, hi ha una clara correspondència entre les causes de la interrupció de la transmissió intergeneracional i els fets que fan que les llengües es percebin com a amenaçades. La qüestió aquí és, però, com resistir les causes de l'amenaça per tal que no s'arribi a la interrupció de la transmissió intergeneracional i també veure com la mundialització pot ajudar en aquest procés. I en aquest aspecte, ens cal una reflexió sobre el paper de l'ensenyament en la preservació de la diversitat lingüística (i en la seva destrucció, que de tot hi ha).

3. Llengua i ensenyament

En analitzar la funció de l'escola en la preservació de les llengües minoritàries, es planteja una qüestió certament inquietant: de la mateixa manera que l'escola ha estat un instrument més que eficaç per a la destrucció del patrimoni lingüístic (a Irlanda se l'anomenava «la màquina de matar l'irlandès»), la seva eficàcia a l'hora de revitalitzar llengües amenaçades és més que dubtosa. Naturalment, no seria just pretendre que és l'escola la que té la responsabilitat de revitalitzar les llengües, ja fa prou amb facilitar-ne la competència; sobretot quan més enllà del seu àmbit ho té tot en contra. Però la qüestió és: quan s'ha tractat de difondre una llengua dominant, l'escola ha estat un instrument utilíssim; quan, en canvi, s'ha tractat de recuperar una llengua amenaçada, l'escola no ha pogut ni de bon tros accomplir aquesta funció. Per què?

La resposta a aquesta pregunta té dos nivells prou diferenciats però interrelacionats: els procediments i els valors. Pel que fa als procediments, per a difondre llengües dominants, fan ben bé part d'una història de la ignomínia: des del segrestament de criatures per part de l'estat, amb l'objectiu d'impedir definitivament la transmissió intergeneracional, **(nota 4)** fins a la simple prohibició d'emprar la llengua pròpia a l'escola,

Mundialització i llengües minoritàries

passant per procediments tan sofisticats com le symbole, que també va ser emprat a casa nostra (Resina 1999: 42):

L'any 1837 es creà una norma a les illes Balears que obligava als mestres a col·locar un anell al dit de qualsevol estudiant que gosés dir una paraula en català. L'anell passava al següent ofensor, i així fins que l'últim que el portava al final de la setmana rebia el càstig exemplar del professor.

Que aquests procediments no tan sols van ser eficaços per a eradicar les llengües subordinades, sinó també per a impedir la seva recuperació un cop ja no s'aplicaven més, ho mostra aquest comentari d'un tlingit: «Cada cop que parlo tlingit, em vé el gust del sabó» (Dauenhauer 1998). I és que el càstig físic i les humiliacions a causa de la llengua han tingut efectes psicològics brutals en els qui els van patir i, inevitablement, han volgut estalviar-los als seus fills. Atès que els procediments per erradicar les llengües subordinades són del tot incompatibles amb el fonament de la preservació de la diversitat lingüística –garantir la cooperació i la reciprocitat–, segurament allà on ens cal actuar és en el camp dels valors i les actituds lingüístiques.

Els valors que han acompanyat de sempre la difusió de les llengües dominants han estat impregnats d'un etnocentrisme aclaparador, i en conseqüència l'escola ha actuat com a difu-

sora no tan sols de la llengua sinó també de la ideologia que legitima la jerarquització de les llengües. Per això és especialment pervers que s'utilitzi l'argument democràtic quan, en moltes comunitats subordinades, els pares reclamen l'escolarització dels seus fills en la llengua dominant: la víctima es fa comparsa del botxí. Però és en el terreny dels valors on l'escola té una tasca fonamental si es tracta de preservar la diversitat lingüística i de garantir la participació equitativa en la cultura universal.

L'extinció de tantes llengües està demostrant que l'homogeneïtzació no porta, com s'argumenta sovint, a facilitar la comunicació i a cohesionar les diferents comunitats, sinó a perpetuar la subordinació i a impossibilitar la cooperació. El que cal mostrar –i per a això l'escola és un àmbit privilegiat– és que cadascuna de les llengües és una mostra irrepetible de la creativitat humana, una aportació de recursos exclusiva i una peça imprescindible del patrimoni cultural de la humanitat. Al mateix temps, cada llengua conté una sèrie de trets que són comuns a tota la humanitat –els universals– que ens mostren com, a partir dels mateixos recursos, la humanitat ha estat capaç de crear les formes més diverses. Ignorar la versatilitat del llenguatge en reduir-lo cada vegada més és una forma de

malversament injustificable de la qual l'escola no s'hauria de fer còmplice.

Només si aconseguim capgirar la percepció de la diversitat com un llast, i entendre-la com una garantia per a l'intercanvi, podem fer de la mundialització —que, al capdavall, és inevitable— un moviment a favor de la justícia i la igualtat.

4. La mundialització

El Diccionari de Paraules Noves de l'Observatori de Neologia defineix la mundialització com a: «Acció i efecte d'esdevenir mundial, de difondre's al món sencer». Ara, d'acord amb el tema que ens ocupa, podem ajustar-lo una mica més i redefinir-lo, per exemple, com un «fenomen pel qual no cal ocupar territoris per dominar els altres (o per esdevenir mundial): n'hi ha prou amb ocupar les seves ànimes». D'altra banda, pel que fa als territoris, és evident que el reforçament de determinades fronteres (entre Àfrica i Europa, entre Mèxic i els EUA, etc.) no permet pensar que la mundialització sigui un procés que actuï en totes direccions. Però això és el que tenim i, davant del procés, hi ha, almenys, dues alternatives: sotmetre's a un model únic o fer una aportació creativa a un model cooperatiu que garanteixi la reciprocitat. Al capdavall, si tots tenim el mateix, tots tindrem les mateixes necessitats i la mateixa impossibilitat de satisfer-les. El desballestament

dels modes de producció, amb conse-qüències nefastes per als productors que s'ha estès a la cultura en la mesura que també és tractada com una mercaderia, és un exemple més que eloqüent de la força destructiva de l'homogeneïtzació.

La submissió a un model únic apareix sovint com una fatalitat indefugible; al capdavant, i en el propi àmbit de la llengua, sembla que aquesta és la dinàmica de les llengües que s'ha donat fins ara, i que no tenim models que ens orientin sobre la manera de capgirar-la. Que això hagi estat així és degut en bona part a la concepció de la llengua com una entitat discreta amb els límits clars; això, unit a la concepció de frontera com a límit ha implicat una percepció estàtica de la diversitat lingüística, i en conseqüència la necessitat de destruir-la per suprimir fronteres. Però històricament es demostra que els pobles són molt més savis, i que la concepció de la frontera com un espai d'intercanvi és molt més freqüent del que el pensament únic ens vol deixar creure. Davant del fet inqüestionable que, malgrat tot, encara sobreviuen moltes llengües amb pocs parlants, i que sobreviuen sense haver-se aïllat, ens cal analitzar quin ha estat el procediment per sobreviure sense ser absorbits. I en el cas del territori, la història està plena d'intercanvis i migracions que no han comportat ocupacions.

(a) Com sobreviure sense aïllar-se

Si ens fixem en les comunitats amb pocs parlants que encara conserven la seva llengua, ens adonem de seguida que gairebé totes tenen un tret comú: el multilingüisme dels seus membres. Com diu Hampâté Bâ (1996: 425),

la majoria dels infants africans, pel fet de viure en ambients on cohabitaven generalment moltes comunitats ètniques ja eren poc o molt políglotes i estaven acostumats a assimilar una nova llengua tan fàcilment com una esponja absorbeix el líquid. [...] Molts adults considerats «analfabets» segons la concepció occidental parlaven quatre o cinc llengües.

Un exemple semblant el podem trobar a Chiapas, on, com afirma el bisbe Samuel Ruiz (Rovira 1994: 15):

Se vive todavía con la idea de que el indígena es mitad ser humano, que no tienen capacidad de pensar ni de sentir y menos de organizarse. Eso es una minimización, el presupuesto de que si están organizados alguien los tienen que organizar. [...] Además, pensar que no son capaces de hablar otra lengua con corrección es una muestra de inexperiencia. Hay gente que habla cinco lenguas.

El multilingüisme permet la comunicació amb els grups veïns, sense que això impliqui renunciar a la pròpia llengua. Naturalment, no n'hi ha prou amb el multilingüisme, cal una certa estabilitat de l'entorn (les comunitats deportades, desplaçades,

delmades, etc. no han conservat igualment la llengua, malgrat el multilingüisme) i això ens porta al vincle que s'estableix entre la llengua i el territori, en la mesura que aquest és l'espai de trobada dels parlants, i la necessitat del qual es fa evident justament en el cas dels pobles nòmades, on és la llengua la que fa la funció del territori (la llengua és «l'espai de trobada»), fins al punt que és quan aquests pobles es sedentaritzen que es desferma el procés de substitució. L'estabilitat de l'entorn implica també la cohesió de la llengua; és prou sabut que la fragmentació de la llengua (o el secessionisme lingüístic) és un dels procediments més eficaços a l'hora d'endegar processos de substitució, tant perquè fragmenta la comunitat, com perquè augmenta les fronteres-límit, com perquè implica una alteració profundíssima de l'entorn.

Hem parlat abans de la noció de llengua com un concepte aliè a moltes cultures. A vegades la pròpia introducció del concepte, en el sentit de crear la consciència que es parlen llengües diferents té efectes tan destructius com una deportació. A Papua-Nova Guinea, per exemple, la zona amb més diversitat lingüística del món, sembla que aquesta és una de les causes dels processos de substitució que s'hi han endegat, en la mesura que la consciència que es parlaven llengües diferents, ha alterat profundament els patrons de comunica-

Mundialització i llengües minoritàries

ció tradicionals. Suzanne Romaine explica les estratègies de comunicació que se segueixen habitualment per, tot i la diversitat, mantenir els vincles amb la pròpia comunitat i amb les veïnes:

hay palabras ampliamente usadas en la zona para la comunicación entre grupos distintos que nadie acepta como parte del ‘verdadero’ vocabulario de su lengua. Cada uno de los grupos que se atribuye lengua propia tiene lo que considera su vocabulario auténtico, pero éste convive con sinónimos idénticos por su forma a las palabras usadas por hablantes de otras lenguas. He aquí una lista (incompleta) de palabras que significan «canguro (ualabí)» en algunas de las lenguas en cuestión:

anem: apose, gauxu, kis, nautus, zeí

amara: natus, kope, *kio

mouk: natus, apose, sokolo

aria: apara, *apose

tourai: *apara, apose

lamogai: airok, apare, keneng

Las palabras marcadas con asterisco son las que los hablantes de cada lengua tienen por verdaderamente suyas, mientras las otras se consideran sinónimos que ayudan a la comunicación entre los grupos sin que cada uno pierda su identidad. El progresivo solapamiento léxico entre lenguas facilita lo que se ha llamado ‘dual-lingüismo’: los hablantes se comunican entre sí hablando cada uno su propia lengua, lo cual facilita el aprendizaje activo de las otras.

És evident, doncs, que si del que es tracta és de preservar la diversitat lingüística, cal afavorir el multilingüisme, tant dels membres de comunitats lingüístiques reduïdes, com dels parlants de llengües majoritàries, sense la cooperació dels quals, el futur de les llengües minoritàries no pot anar gaire enllà.

(b) Com intercanviar sense ocupar

Atès que la mundialització sembla un procés inevitable, i atès que sovint se la presenta com la culminació d'un procés que ha anat agrupant els humans cada vegada en grups més grans, cal tenir present, almenys, que no sempre el contacte ha implicat ocupació, ni usurpació ni subordinació. Si només coneixem un vessant de la història, podem arribar a creure que només hi ha un desenvolupament possible. De fet, en la Mediterrània mateixa, on conviuen llengües de tres famílies lingüístiques diferents, hi ha hagut intercanvis constants entre els seus pobles, sense que això impliqués l'anorreament de la diversitat –ben al contrari, més aviat. També en la Mediterrània trobem un model comunicatiu ben aprofitable. El desenvolupament d'un pidgin: la lingua franca. La lingua franca va sorgir en l'època de les croades i en algunes zones va perdurar fins al segle XIX. En tant que no va passar de ser un instrument de comunicació entre pobles amb llengües molt diferents i mai no va arribar a ser la primera llengua de

Mundialització i llengües minoritàries

ningú, va permetre la comunicació sense jerarquització i, per tant, no va implicar processos de substitució.

A l'hora de buscar models que facin compatibles la diversitat i la comunicació, sembla que les rutes aquàtiques, les cultures marítimes i fluvials, en són una font inesgotable. Els desplaçaments per vies aquàtiques han estat fins pràcticament el segle XX els desplaçaments més ràpids i el fet que el medi no fos «habitable» ni, per tant, «ocupable», l'ha convertit en autèntics espais d'intercanvi, on podem trobar també models alternatius per a les fronteres. És cert que les grans colonitzacions van seguir rutes marítimes, però amb un component afegit que les va fer especialment destructives: la verticalització de la comunicació. Quan Europa inicia les grans colonitzacions, no es donen les condicions necessàries per respectar la diversitat perquè el model comunicatiu que segueixen no concep la reciprocitat. Per tant, si cal fer compatible la mundialització amb la diversitat cal també garantir la reciprocitat.

Entre els models d'intercanvi que trastocquen la història oficial n'hi ha dos d'especialment exemplars: el dels bascos i el dels austronèsics. Els bascos van transmetre les tècniques de pesca a nombrosos països del nord d'Europa i, pel que sembla, van arribar a Amèrica abans que Colom: quan Cartier va «descobrir» el golf de Sant Llorenç, al Canadà, va tenir

la sorpresa que les comunitats indígenes empraven un pidgin en la comunicació intertribal amb lèxic basc. Naturalment, per al desenvolupament d'un pidgin, cal una certa estabilitat en el contacte, contacte que en aquest cas no va implicar ocupació. En el cas dels austronèsics, aquí la sorpresa és al Golf de Guinea, «descobert» pels portuguesos. En aquesta zona es troben plantes que provenen del sud-est asiàtic, i els noms amb què es designen són austronèsics. Del fet que no siguin termes reconstruïbles en podem concloure que algú les va portar allà un cop ja s'havien assentat els pobles del Delta del Níger, i l'única explicació possible és que van ser els mateixos austronèsics, mil anys abans que hi arribessin els portuguesos.

És una llàstima que els pobles que han estat capaços de desenvolupar aquests models hagin estat exclosos de la història oficial, perquè ara que la seva aportació és imprescindible, encara són percebuts com una anomalia. En qualsevol cas, la recuperació dels seus models ens pot ajudar a reescriure la història si som capaços d'entendre –i explicar– la necessitat de la diversitat lingüística.

5. La diversitat lingüística

No hi ha dubte que la noció de «diversitat» s'ha introduït en gairebé tots els nivells del discurs –des de l'acadèmic fins al

popular, i especialment en totes les varietats de discurs compromès— com un concepte positiu. Tot i això, és fàcil trobar alguns àmbits on la diversitat apareix com un «problema» o una qüestió a resoldre. Si sembla inconcebible parlar del problema de la diversitat de les espècies marines, o de la flora de l'Alcoià, per dir alguna cosa, sembla del tot natural parlar del problema de la diversitat cultural en la convivència de grups humans o del problema de la diversitat lingüística en la gestió d'organismes internacionals. D'altra banda, potser pel mateix fet de ser una noció que s'ha incorporat en tants àmbits, ha passat a formar part d'aquell grup de conceptes que tots sabem què són però que no sabem definir i, encara més, que, malgrat l'opinió que és necessària, tampoc no sabem explicar per a què. El perill del discurs bucòlic sobre la diversitat és que ens deixa sense recursos davant de l'homogeneïtzació —un procés molt rendible a curt termini però devastador a mig i llarg termini. Ens exposem a destruir un patrimoni conreat durant mil·lennis per adonar-nos que el necessitàvem quan ja no el tinguem (en aquest sentit, les comunitats lingüístiques que han perdut la llengua tenen molt per explicar) i el més absurd de tot és que la natura s'acabi imposant i s'acabin creant noves formes de diversitat perquè s'acabi constatant que, efectivament, la diversitat era necessària. Per això ens cal —abans que no sigui massa tard— entendre la naturalesa

de la diversitat lingüística i, en conseqüència, saber per a què és necessària. Només així podrem fer que la mundialització ens ajudi a capgirar el procés de mort de les llengües minoritàries.

De què parlem quan parlem de diversitat lingüística

Hem dit abans que el procés de la diversificació de les llengües és un fenomen natural que és contrarrestat o regulat per la interacció dels membres de grups humans que, en establir-se, conformen comunitats lingüístiques. L'estabilització d'aquests grups implica també que, a partir d'una capacitat que és comuna a tots els humans –el llenguatge– aquesta capacitat es configuri com a instrument de creació i delimitació de l'entorn –les llengües. Atès que entre la llengua i l'entorn s'estableix una relació recíproca, aquella es configura –s'adequa– d'acord amb aquest, i aquest és percebut i representat d'acord amb aquella. **(nota 5)** Així, quan parlem de diversitat lingüística estem parlant, almenys, de tres coses diferents, per bé que interrelacionades:

(a) La diversitat lingüística com a resultat del procés de diversificació natural de la llengua i les llengües. Tot i que parlem de «resultat», en cap cas el podem entendre com una noció estàtica sinó com un moment del procés continu de diversificació.

(b) La diversitat lingüística com a manifestació de les immenses possibilitats de configuració d'un codi tan versàtil i flexible com la llengua.

(c) La diversitat lingüística com la relació que establím entre el codi lingüístic i altres variables, com ara el nombre de parlants, el territori, etc. Aquesta acepció del terme correspon, de fet, al que seria l'índex de diversitat lingüística. **(nota 6)**

Atès que els termes també són definits per les relacions que estableixen amb altres termes, cal tenir present que, en el cas de la diversitat lingüística (i cultural), quan parlem de diversitat l'oposem a homogeneïtat o uniformitat, però no pas a igualtat. La noció de la igualtat de les llengües és indestruïble de l'equilibri lingüístic, element indispensable per a la preservació de la diversitat.

Per a què és necessària la diversitat lingüística

El discurs de la globalització que pretén que ens cal un únic codi que ens permeti la incorporació a aquest procés suposadament imparabile fa trampa en una qüestió fonamental: la mateixa concepció de la globalització del codi. Segons aquesta concepció el codi lingüístic és només (o sobretot) un instrument de comunicació. N'hi ha prou amb reflexionar una mica sobre l'ús que fem del codi per a adonar-nos que la comunicació

és només una de les seves funcions: des de les vegades que l'emprem només com a forma de reconeixement de l'altre (**nota 7**) fins a les vegades que l'emprem com a suport del pensament (pensament que potser no volem comunicar absolutament a ningú). Més enllà d'aquests usos, però, hi ha unes dimensions de la llengua –la històrica i l'espacial– i unes funcions –les de creació, delimitació i configuració de l'entorn– que el discurs globalitzador passa per alt potser justament perquè són les que fan evident la necessitat de la diversitat lingüística.

Per bé que la mundialització es presenta sovint com la culminació d'un procés històric, poques vegades se'n diu que aquesta culmi-nació porta aparellada la supressió de la història, en la mesura que la incorporació a un grup més gran implica la negació de la història dels pobles incorporats (més aviat absorbits). Les fases prèvies del procés mostren clarament que cada conformació d'un grup més gran (penseu en els EUA, en la «nació» australiana, etc.) ha implicat la supressió del seu passat: de què ens estan parlant quan ens diuen que els dos països esmentats són «nacions joves»? Un altre exemple prou clar és la conversió en espacial d'un concepte temporal com la «modernitat», o és que algú parla de la «modernitat» dels khoisan que coexisteixen amb nosal-

Mundialització i llengües minoritàries

tres? Les llengües, però, són un testimoni de la història en la mesura que són un vincle tangible amb els avantpassats, i, mentre es conservin, seran una aportació creativa a la història de la humanitat. Quina reciprocitat es pot establir amb una comunitat que només reconeix la seva història? D'altra banda, els intents de recuperació de llengües per part dels joves de moltes comunitats que han seguit un procés de substitució demostra que no n'hi ha prou amb comunicar, que els cal un vincle amb els seus orígens.

Atès que el procés de diversificació es produeix en dues dimensions fonamentals —el temps i l'espai, a les quals es poden afegir d'altres com ara el sexe, l'estatus, etc.—, la dimensió espacial de la llengua és una altra que se suprimeix en els processos de substitució, i, de fet, les seves modificacions són símptomes clars que s'ha endegat un procés d'extinció. Que la reducció de la base territorial pugui ser interpretada com a símptoma és degut al fet que té com a conseqüència immediata l'alteració de l'equilibri lingüístic i, com ja hem vist en l'apartat 1, els processos de substitució no poden ser analitzats com a fenòmens aïllats o, si es vol, com una suma de processos, sinó com la manifestació d'un fenomen general. Així, que una llengua en una zona guanyi un nombre determinat de parlants d'una altra llengua, implica un augment de

la distància entre la llengua dominant i les subordinades, els parlants de les quals, a més de tenir més pressió, han de modificar les seves xarxes de relació en favor de la llengua dominant i així successivament. Si, com ja hem dit, amb la globalització no cal ocupar territoris, la dimensió espacial de la llengua és encara més limitada i el desequilibri s'accentua.

Parlar de les funcions de creació, delimitació i configuració de l'entorn ens proporciona una altra perspectiva que ens ajuda a copsar la naturalesa de recurs per a la supervivència que és la llengua. Si les coses són en la mesura que les anomenem, és evident que la llengua té una funció creadora que, a més, ens proporciona un sistema per regular la nostra relació amb l'entorn. El desgavell que ha provocat, per exemple, la introducció del calendari gregorià en cultures que es regien per altres mesures del temps, ha tingut conseqüències nefastes per als sistemes de producció de moltes comunitats, i els mateixos canvis en els sistemes de categorització de l'entorn han estat més que destructius. Un exemple prou eloqüent d'això el trobem a Austràlia. En arribar els primers colonitzadors i trobar-se amb una gran quantitat de marsupials petits que els eren totalment desconeguts, van recórrer a les possibilitats que els proporcionava la seva llengua per categoritzar-

los, i van trobar que s'assemblaven molt a les rates; així els marsupials van començar a ser anomenats com a «rata de bosc», «rata de camp», «rata autòctona» etc. Inevitablement, atès que les rates són una espècie «a exterminar», les conseqüències d'aquesta percepció van ser inevitables i un gran nombre d'espècies va desaparèixer ràpidament. Potser n'hi ha prou amb aquest exemple, per a adonar-se que un canvi lingüístic en un espai determinat implica un canvi de l'entorn i, per tant, redueix les possibilitats de supervivència que aquest mateix entorn ofereix.

Pel que fa a la delimitació, és evident que el mateix procés d'individuació (**nota 8**) dels codis aconsegueix aquesta funció, i els estudis sobre diversitat (**nota 9**) mostren que una de les funcions de la diversificació és garantir els recursos necessaris per als membres del grup, membres que són identificats (i.e. «delimitats») mitjançant el codi lingüístic. Un cop delimitat l'entorn, és la seva configuració la que permet la categorització dels recursos, des de què és comestible i què és incomedible, fins a què és aprofitable i que és inaprofitable, què és domesticable i què és indomesticable, etc. El que no es planteja quan es parla tan alegrement de sacrificar els codis a la comunicació, és que les diferents categoritzacions són una font de recursos per a tota la humanitat. Fins ara, la globa-

lització ha comportat que aquests recursos siguin patentats com si fossin creacions dels depredadors (la biopirateria n'és un exemple més que eloqüent), però el benefici immediat fa oblidar que la destrucció de les cultures que els han proporcionat equival de fet a matar la gallina dels ous d'or.

L'abast de la diversitat va molt més enllà, doncs, d'un concepte que ha fet fortuna en un moment en què la globalització l'amença clarament, i entendre les seves dimensions i tot el que implica és un pas fonamental si més no per poder actuar de manera responsable en el tractament que en fem. No podem oblidar que, com diu Eudald Carbonell (Llompарт 2000: 151-152):

La diversidad no es una palabra de moda vacía de contenido, sino un concepto fundamental para comprender el proceso de la vida y, por lo tanto, la hominización y la humanización. Es, pues, un concepto que debemos proclamar y defender en voz alta. Gracias a la diversidad hemos resistido los cambios ambientales, las enfermedades y hemos creado diferentes culturas. Nos ha forzado a romper las fronteras del aislamiento individual, del egoísmo, y nos ha proyectado hacia el comportamiento específico de cada colectividad. Ahora mismo nuestro proyecto humano, que tiende a la globalización, debe integrar la diversidad, de lo contrario corremos el peligro de perder de vista la riquísima experiencia de adquisiciones que hemos construido a lo largo del tiempo. El mensaje es integrar, no desintegrar, para globalizar.

6. Mundialització i llengües minoritàries. Què cal fer

Abans hem dit que, davant del procés de mundialització, hi ha, almenys, dues alternatives: sotmetre's a un model únic o fer una aportació creativa a un model cooperatiu que garanteixi la reciprocitat; i també hem dit que si tots tenim les mateixes necessitats, també tindrem la mateixa impossibilitat de satisfer-les. Atès que, ara com ara, sembla que la tendència dominant és cap a l'homogeneïtzació, podem esperar que el procés sigui generós amb nosaltres i ens absorbeixi. En cas que sigui així, però, també hem de tenir present que la nostra aportació no podrà ser especialment creativa perquè no serà original sinó manllevada, o dit de manera més crua, allò que podem retornar no serà gaire més que la retroalimentació del monstre. Davant d'aquesta perspectiva, també ens podem plantejar que som nosaltres els que volem ser generosos i oferir al món allò que tenim per donar. Pot ser que el món no ho vulgui, o que cregui que no li cal, però a nosaltres ens quedarà tot el que ens proporciona la nostra llengua: la nostra dimensió històrica i espacial, uns recursos únics i una visió del món inèdita. Al capdavant, hi ha un fet que és evident: ens poden arrabassar la terra i la llar, ens poden empresonar i esclavitzar, ens poden marginar i menysprear, fins i tot poden canviar el nostre nom i el del nostre país, però el que no

poden és arrabassar-nos el lligam més íntim amb els nostres avantpassats i el nostre poble. El que no poden si no volem és arrabassar-nos la llengua.

I el que ens cal, és la confiança en el nostre llegat i el nostre patrimoni lingüístic. Estem massa acostumats, fins i tot ensinistrats, a veure la història com una successió d'estadis i a confondre el desenvolupament amb el progrés. Aquesta percepció lineal indueix a creure que tot el que no segueix aquest curs és marginal. La marginació, però, es dona quan no hi ha res per a oferir i és això el que ens cal entendre. Hi ha un àmbit de les nostres vides, però, que sembla seguir una lògica diferent i que ens podria proporcionar models d'integració sense deixar de ser nosaltres mateixos. Aquest àmbit és l'art. Per bé que en el seu desenvolupament tots sabem identificar estadis i paradigmes diferents, a ningú no se li acut jerarquitzar-los: de la mateixa manera que ni ens passa pel cap que l'obra de Velázquez sigui millor que les pintures rupestres o que l'obra de Picasso (gustos personals al marge), i de la mateixa manera que no comparem una òpera ioruba amb una òpera de Verdi, perquè pertanyen a tradicions diferents, podríem ser capaços de no jerarquitzar les cultures i les llengües. Al capdavall, ni les creacions artístiques s'exclouen entre elles ni tenen per què fer-ho les cultures i les

llengües. I en aquest sentit, em sembla que el consell que el dramaturg Arnold Wesker dona als artistes és igualment vàlid per als parlants de llengües minoritàries:

Com a resposta els vaig parlar sobre una de les coses que intento inculcar als meus fills –sobretot a la meva filla. I és el següent: no correu pel món demanant que us estimin, cridant «mireu-me, mireu el que us puc oferir». Atureu-vos, quedeu-vos en el lloc que trieu, arreleu-hi, nodriu les vostres arrels i florireu de tal manera que arrossegareu els altres cap a vosaltres. Creixeu forts complint amb el que esteu dotats per fer d'acord amb les vostres habilitats, i el món s'enriquirà amb els vostres dons i les vostres aptituds. La confiança en un mateix atrau, vaig dir-los.

CARME JUNYENT

Referències bibliogràfiques

- ARTIGUES, A. & CALAFAT, R. (1998), *Ecologia Lingüística*, Barcelona, La Busca edicions s.l.
- BALÉE, W., ed. (1998), *Advances in historical ecology*, Nova York, Columbia University Press.
- CASTELLANOS, C. (2000), *Llengua, dialecte i estandardització*, Barcelona, Octaedro.
- DAUENHAUER, N. M. & R. (1998), «Technical, emotional, and ideological issues in reversing language shift: examples from Southern Alaska», dins Grenoble, L. A. & Whaley, L. J., eds., *Endangered Languages*, Cambridge University Press.

- FILL, A., ed. (1996), *Sprachökologie und Ökolinquistik*, Tübingen, Stauffenburg Verlag.
- HAMPÂTÉ BÂ, A. (1996), *Amkul·lel, el nen ful*, Andorra la Vella, Ed. Límits.
- JUNYENT, M. C. (1998), *Contra la planificació*, Barcelona, Empúries.
- (1999), «El català: Una llengua en perill d'extinció?», *Revista d'Igualada*, 1, Anoia. [Aquest article es pot trobar íntegre a revista-digualada.com].
- (2000), «Comiat», *Revista d'Igualada*, 5.
- JUSSAWALLA, F. & WAY DASENBROCK, R., eds. (1992), *Interviews with writers of the Post-Colonial World*, University Press of Mississippi, p. 233.
- LLOMPART, J. (2000), *Seres y estrellas*, Plaza & Janés, Barcelona, p. 151-152.
- MACKEY, W.F. (1994), «La ecología de las sociedades plurilingües», dins Bastardas, A. & Boix, E., eds., *¿Un estado, una lengua? La organización política de la diversidad lingüística*, Barcelona, Eds. Octaedro.
- MONTOYA ABAT, B. (1996), *Alacant, la llengua interrompuda*, València, Denes.
- MORENO, J.C. (2000), *Sobre la igualdad y dignidad de las lenguas*, Madrid, Alianza.

Mundialització i llengües minoritàries

- MÜHLHÄUSLER, P. (1996), *Linguistic Ecology. Language change and linguistic imperialism in the Pacific region*, Londres, Routledge.
- NETTLE, D. (1999), *Linguistic Diversity*, Oxford University Press.
- QUEIXALOS, F. & RENAULT-LESCURE, O., orgs. (2000), *As linguas amazônicas hoje*, Sao Paulo: IRD, ISA, MPEG.
- RESINA, J. R. (1999), «La identitat al mercat: L'escriptor català i la ideologia del xarneguisme», *Diàlegs*, 4, p. 42.
- ROMAINE, S., *El lenguaje en la sociedad. Una introducción a la sociolingüística*, Ariel, Barcelona, p. 94.
- ROVIRA, G. (1994), *¡Zapata vive! la rebelión indígena de Chiapas contada por sus protagonistas*, Virus, Barcelona, p. 15.
- SANCHEZ CARRION, J. M. (Txepetx) (1999), *Márgenes de encuentro: Bilbao y el euskara. Aplicación sociolingüística de la territorialidad*, Ayuntamiento de Bilbao.
- TUSON, J., dir. (2000), *Diccionari de Lingüística*, Vox, Bibliograf, Barcelona.
- WHITEHEAD, N. L. (1998), «Ecological history and historical ecology: Diachronic Modeling versus historical explanation», dins Balée, W., ed.

1. Aquest treball forma part del projecte d'investigació PB98-1219, finançat pel Ministerio de Educación y Cultura.
2. Al Pacífic es troben els dos estats amb més diversitat lingüística del món: Papua-NovaGuinea, amb unes vuit-centes llengües, i Indonèsia, amb unes sis-centes.
3. Vegeu per exemple la definició inclosa en Tuson 2000: procés històric de tensió entrecol·lectius humans sociolingüísticament definits en què, en un marc de dominació política minoritzant, el grup subordinat és dut a una situació caracteritzada per l'ús d'una varietat pública al·lòctona altament estandarditzada i desenvolupada, que ocupa de manera obligada i exclusiva les funcions institucionalitzades, i el d'una o més varietats autòctones sovint no codificades ni unificades, que resten forçadament confinades a les comunicacions individualitzades.
4. Aquest procediment va ser emprat fins ben entrada la segona meitat del segle XX a Austràlia, Canadà, els EUA, la Unió Soviètica i d'altres colònies. Vegeu, per exemple, Junyent 1998, 1999 i 2000.
5. Cal tenir present que, quan parlem d'entorn, parlem no d'un espai (o no tan sols d'un espai) sinó d'un conjunt d'elements que interactuen entre ells i amb d'altres d'externs. Així, de la mateixa manera que la meteorologia forma part de l'entorn d'una llengua (i la configura, en la mesura que cal designar-la, però també «és» en la mesura que és representada per la llengua), també en formen part les comunitats veïnes, les llunyanes, la història, la religió i, en fi, tants i tants elements que «són» i són d'una manera determinada perquè la llengua així els

Mundialització i llengües minoritàries

representa, i que, al seu torn, fan que la llengua sigui d'una forma determinada.

6. L'índex de diversitat lingüística d'un territori, en general, correspon a la relació entre el nombre d'individus i de llengües d'aquest territori; però també s'empra en les correlacions estat/ nombre de comunitats lingüístiques, territori/hombre de llengües que s'hi parlen, etc.

7. L'exemple tan socorregut de les converses «d'ascensor» són un cas prou evident d'ús del codi no per a comunicar sinó per a reconèixer-ne un «altre» que comparteix un espai amb nosaltres de manera transitoria i al qual, segurament, no tenim res per «comunicar».

8. Per aprofundir en el procés d'individuació podeu consultar el llibre de Castellanos (2000).

9. Vegeu Nettle 1999.